

La fi dels intel·lectuals?

Javier Muguerza reflexiona sobre el mateix concepte d'intel·lectual, que ha evolucionat al llarg del temps, i proposa una via "llibertària" de ressituació del seu paper públic ara que perilla el seu sentit a mans de l'opinió mediàtica.

Si hem de fer cas de l'advertència nietzscheana que únicament cal definir allò que no té història, no sembla que tingui gaire sentit d'aventurar-se en una definició del que deu ser realment un *intel·lectual*. Ara, si no és possible d'oferir una definició "real" del terme "intel·lectual", sí que ho és almenys de fer-ne una de "nominal", és a dir, un aclariment sobre el significat que decidim d'atribuir-li. Podríem decidir-ho, simplement, per estipulació, però no és gaire segur que una *definició* estipulativa d'aquesta mena aconseguís de satisfer els lectors més d'allò que les capricioses i extravagants "definicions" de Humpty-Dumpty satisfien la pobra i confusa Alicia. És el que passaria, així ho espero, si se m'acudís de proposar que per "intel·lectual" entenguéssim "ideòleg d'un partit polític", "columnista de tal o tal periòdic" o "assidu de determinades tertúlies radiofòniques". Posats, doncs, a atribuir algun significat al nostre terme, la cosa més aconsellable seria de recórrer a una definició descriptiva de l'ús que en fem i, d'entrada, de l'ús *històric*, això és, de l'ús que tenia a l'origen, quan fou encunyat.

Com tothom sap, la paraula "intel·lectual" fou encunyada a França a final del segle passat, en ocasió de l'*affaire Dreyfus*. Després de la publicació (1898) d'una famosa carta oberta al periòdic *L'Aurore*, defensant la causa del militar Alfred Dreyfus, injustament acusat de traïdoria, Émile Zola mateix, que la signava, fou al seu torn processat per libel. Això va fer que els partidaris de la dita causa s'agrupessin al seu voltant i que estenguessin la protesta a la defensa del dret de l'"intel·lectual" a la lliure expressió de les seves opinions. Però si bé entre els *dreyfusards* —convertits ja en "intel·lectuals"— hi havia els escriptors i els artistes més brillants de la França d'aleshores i els manifestos arribaren a aplegar uns quants milers de signatures, cal no oblidar que es tractava d'una minoria força exigua que s'hagué d'enfrontar no sols a institu-

Javier Muguerza. Catedràtic d'Ètica a la UNED. Ha publicat més d'un centenar de treballs de la seva especialitat. Destaquem-ne, entre els més recents, *La razón sin esperanza* (Madrid, 1987), *Ethik der Ungewissheit* ("Ètica de la incertesa"; Friburg-Munic, 1989), *Desde la perplejidad* (Mèxic-Madrid-Buenos Aires, 1991).

La seva Tanner Lecture, "The Alternative of Dissent" (Cambridge, 1989), aparegué en castellà al volum de J. Muguerza *et alii*, *El fundamento de los derechos humanos* (Madrid, 1990). És director d'*Isegoría. Revista de Filosofía Moral y Política*, de l'Institut de Filosofia del CSIC.

cions com ara l'exèrcit, l'església o el govern, sinó *també*, cosa prou significativa, a una opinió pública majoritàriament hostil.

La paraula, l'acta de naixement de la qual acabem de consignar, passava a substituir un altre mot, *clerc* —secularització de "clergue"—, tanmateix en ús fins ben entrat aquest segle, com ho demostra l'aparició als anys 20 del llibre de Julien Benda, *La Trahison des clercs*, perfectament traduïble per "La traïdoria dels intel·lectuals". L'autor, que els concebia com uns "predicadors" de la *veritat* i la *justícia* —i, al capdavant, de la *raó*—, els denunciava precisament perquè es giraven d'esquena a aquests ideals, abocats al creixent irracionalisme de l'època, que havia d'acabar negant la vida política europea amb la marca dels totalitarismes. Ara, la paraula "intel·lectual" va tenir potser un precedent en el mot rus *intel·liguentsia*, utilitzat tot al llarg de la segona meitat del segle XIX per designar el conjunt d'escriptors i artistes, però també de científics i d'enginyers, d'economistes i d'alguns altres, compromesos en la modernització de Rússia, modernització que —en la mesura que implicava el sistema polític imperant— els convertia en "enemics del règim tsarista", com diu la documentació dels arxius de l'*Ojraha* o policia política del tsar arran del fracàs de la revolució del 1905.

(Com ha demostrat Vitali Txentalinski en l'exhumació recent dels arxius literaris del KGB, la reputació policíaca dels intel·lectuals no va millorar gaire que diguéssim sota el règim instaurat després del triomf de la Revolució d'Octubre del 1919.)

Però si la paraula "intel·lectual", com hem vist, no és de vell encuny, el *concepte* a què serveix de vehicle sí que és més antic. El nostre intel·lectual tingué per precursors, en efecte, el *philosophe* del segle XVIII i el *moralista* dels segles XVI i XVII, i en l'estudi sobre *Les Intel·lectuals au Moyen Age*, l'historiador Jacques

Le Goff ha arribat a remuntar-ne l'origen uns quants segles més enrere, des del goliards del segle XII a les comunitats universitàries de la Baixa Edat Mitjana, quan alenaven ja no sols maneres de pensar, sinó també hàbits de vida contraposats a la cultura medieval vigent que permetien de presagiar-ne l'esquarterament dels segles següents amb el Renaixement i la Reforma. Segons descripcions de la seva funció social com aquestes, l'intel·lectual se'ns revela no pas, o no sols, com un "home culte", sinó també, i fins o tot en primer lloc, com algú per a qui la intervenció de noves formes de cultura (en el sentit ampli d'aquest terme, que comprèn alhora la creació artística i literària i la científico-tècnica o la concepció filosòfica de visions del món, passant per la ideació de formes d'organització de la vida social) pressuposa l'*escrutini crític* de la cultura dominant i fins i tot la invitació a subvertir-la, en contraposició, doncs, als poders en què aquesta se sustenta o als quals serveix d'aliment ideològic: estaments privilegiats, classes dirigents, autoritats polítiques, etc.; però igualment en contraposició a una possible opinió pública estúpida, acríticament instal·lada en les vigències culturals establertes i poc inclinada a acceptar cap intent de renovar-les.

Es clar que no tot home culte ha d'interessar-se conscientment per aquesta empresa; fins i tot s'hi podria alienar en contra, que és el que ha donat peu a discutir (partint del supòsit ben discutible que "intel·lectual crític" i "intel·lectual d'esquerra" són expressions sinònimes) si caldria parlar d'"intel·lectuals de dreta" o aquests haurien de ser dits pseudo-intel·lectuals. Plantejada en aquests termes, la discussió no crec que arribi gaire lluny ni que sigui gaire profitosa. Però, adaptant per a la nostra finalitat una vella terminologia de Paul Nizan, potser convindria de distingir entre *intel·lectuals crítics*, d'una banda, i *gossos guardians* de l'"establiment cultural", d'una altra. La distinció es podria aclarir, més que no pas amb definicions,

ESTANÇA DE LA SIGNATURA / RAFAEL

amb exemples; exemples que abunden en tots els àmbits culturals, des de la teologia, suposem, fins a la ciència. Un teòleg com ara Hans Küng, que ha gosat posar en qüestió críticament determinats aspectes de l'ortodòxia catòlica, mereixeria el qualificatiu

d'intel·lectual, i un altre teòleg, posem el cardinal Ratzinger –d'una cultura teològica que no hauria de ser necessàriament inferior a la de Küng–, seria un "gos guardià" d'aquesta ortodòxia, com correspon a un inquisidor o responsable d'allò que adés es deia Sant Ofici. I pel que fa a les implicacions pràctiques caldria contraposar un Robert Oppenheimer, moralment reticent a la prossecució del programa d'investigació nuclear després de les experiències d'Hiroshima i Nagasaki, a un Edward Teller, contumaç propulsor d'aquest programa per a instrumentalitzar-lo durant el que se'n va dir "la guerra freda". Però la distinció entre intel·lectuals crítics, sovint heterodoxos, i gossos guardians no coincideix exactament amb el que se sol entendre per *dreta* i *esquerra*, o "progressisme" i "reacció". Políticament parlant, no faltaria pas qui tingui Aleksandr Solgenitzyn per reaccionari –com també ho era, des d'aquest punt de vista, Dostoievski–, però d'allò que no podem dubtar és que es tracta d'un intel·lectual de cap a peus, quan els directius de la Unió d'Escriptors Soviètics que en van encapçalar la persecució –com els que satiritzava genialment Mikhaïl Bulgàkov en la seva darrera novel·la– no passaren d'uns miserables gossos guardians –ortodoxos, això sí–. A molts, ens semblarà un contrasentit que, entre els in comptables manifestos d'intel·lectuals apareguts tot al llarg d'aquest segle hi hagi exemplars com ara el "Manifest dels intel·lectuals feixistes" promogut pel filòsof italià Giovanni Gentile i destinat a exaltar la figura de Mussolini (també n'hi hagué a l'Alemanya de Hitler, secundats, entre alguns altres, per pensadors de la talla de Martin Heidegger), però l'obsequència dels signants d'aquests manifestos respecte al tirà no fou pas superior, em temo, a la de no pocs signants de "manifestos d'intel·lectuals antifeixistes" en el període de l'estalinisme.

(En tot cas, són legió els llibres, des d'*A Better World*, de William O'Neill, als Estats Units, a *La Rive gauche*, d'Herbert Lotmann, sobre el cas de França, que il·lustren bé l'ambigüitat moral de l'intel·lectual progressista. Àdhuc Jean-

ESTANÇA DE LA SIGNATURA / RAFAEL

Paul Sartre, el famós text del qual, *Els intel·lectuals i la revolució*, alguns van tenir per canònic, va sucumbir a aquesta regla general, com ho demostra la revisió actual de la seva relació amb Albert Camus o Maurice Merleau-Ponty.)

I això ens porta a la qüestió de l'organicitat o inorganicitat de l'intel·lectual. Tal com el va posar en circulació Gramsci, el concepte d'*intel·lectual orgànic* comprenia l'intel·lectual "impersonal"; al·ludia més aviat la labor de la col·lectivitat. Però el cas és que, translatició, la denominació "intel·lectuals orgànics" requeria fet i fet sobre els responsables de tasques semblants dins aquests moviments o partits.

Són els intel·lectuals, entesos així, autèntics intel·lectuals? En principi, i en la mesura que aitals intel·lectuals exerceixin cap funció crítica dins l'organigrama, no es podria pas descartar que sigui possible. Però si la crítica exercida s'hagués de veure limitada per prejudicis ideològics no sembla que toqui cap més remei que negar als intel·lectuals orgànics la condició d'intel·lectuals. I, en tot cas, la seva proclivitat a actuar de gossos guardians sempre serà més gran que no la d'aquells qui, per dir-ho així, actuen pel seu compte i sobre els quals sol recaure la denominació d'"intel·lectuals inorgànics". En endavant, doncs, entendrem per "intel·lectual", ni més ni menys, l'*intel·lectual inorgànic*. A això, no cal pas afegir-hi, bé que ho farem per evitar suspicàcies, que un intel·lectual inorgànic no sols pot ser —com acostuma a ser-ho— un intel·lectual políticament compromès, sinó fins i tot un militant de tal o tal organització política, militància que no hauria d'afectar necessàriament —i ho farà amb menys intensitat com més a la vora es trobi de ser un militant de base— la seva independència. D'acord amb la manera com Aranguren concep allò que li agrada de dir-ne "l'ofici de l'intel·lectual", l'autèntic intel·lectual pot arribar a tenir alguna *auctoritas*, però ha d'evitar la temptació de conquerir *potestas*; això és, la temptació platònica del "filòsof-rei" o, si més no, "conseller àulic", perquè el seu lloc no es troba exactament *en la política*, sinó "més ençà" o "més enllà" de la política, i la seva tasca consisteix en la reflexió, prèvia o epilògica, sobre la política mateix (d'aquí ve la seva encertada caracterització de l'intel·lectual dins la "societat en què li hagi tocat de viure, de manera que ni la seva solitud no té a veure amb l'aïllament de l'intel·lectual en una torre de vori ni la seva solidaritat no l'ha d'arrossegar a l'alienació de la lluita pel poder).

Ara bé, hi ha encara intel·lectuals d'aquesta mena? Afortunadament, han passat els temps que els intel·lectuals eren vistos pràcticament com una nova "classe social". Una tesi sem-

blant, de popularitat un xic efímera, sostenia fa una dècada Alvin Gouldner a *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. I entre els motius per a felicitar-nos del seu èxit ben escàs hi ha la circumstància que la tesi en qüestió tirava per terra una de les característiques tradicionalment més atractives de la figura de l'intel·lectual, a saber, la seva capacitat de "desclassament", allò que li havia de permetre de prendre partit per interessos altres que els seus interessos de classe, grup o condició social. Però amb tot això encara no hem dit si l'intel·lectual gaudeix als nostres dies de bona salut o no.

Entre les amenaces que la sotgen, aquesta salut, i la supervivència de l'intel·lectual, la més greu potser és l'avenç imparable —i la progressiva sofisticació— de la "indústria de la cultura", avui transformada en "tecnocultura" gràcies a les noves tecnologies que afavoreixen el tractament informàtic i la difusió mediàtica dels productes culturals. Aquest fenomen, estudiat entre nosaltres per Jordi Berrio i Enric Saperas en la seva excel·lent monografia *Els intel·lectuals, avui* (Barcelona,

1993), es manifesta inquietantment potser en la substitució dels centres tradicionals de producció cultural, configuradors d'una "cultura de l'esfera pública (pensem, per exemple, en el paper de les universitats), per una infinitat de mitjans privats de comunicació massiva, configuradors d'una "cultura de l'esfera privada" (perquè la cosa pròpia dels productes culturals vehiculats a través de la premsa, la ràdio i la televisió no és solament de ser produïts privadament, sinó també consumits privadament: vídeos i molts altres productes destinats al consum privat). Això no tan sols "priva" l'intel·lectual i el seu "discurs crític" —per parlar només d'un aspecte que atreu l'atenció de la privatització de la informació i la cultura en general— dels seus habituals fòrums públics de discussió, sinó que el subordina més que mai a les pressions del mercat, amb el risc que en deriva per a l'autonomia d'aquest discurs.

La cosa és, certament, complicada, com tot el que es relaciona amb la distinció entre àmbit privat i públic. Kant distingia, posem per cas, entre un *ús privat de la raó* (el d'un funcionari d'estat que, com a tal, s'ha d'abstenir de criticar públicament els seus superiors i ha d'observar sense qüestionar-la la legislació vigent) i un *ús*

ESTANÇA DE LA SIGNATURA / RAFAEL

públic de la raó pel qual un “filòsof” –en una àmplia acceptació que l'equipararia a *Gelehrte* o *savant*, és a dir, a intel·lectual– s'ha de considerar autoritzat, fins i tot tractant-se d'un funcionari, a expressar-se públicament amb tota llibertat sobre el que cal tenir per *vertader* o *just*, sotmetent a crítica i qüestionament tot quant li abelleixi en aquest aspecte, sense cap més fre legal que la legislació de la raó pròpia. (Igual que per Benda, també per Kant la “raó”, la “veritat” i la “justícia” són els temes essencials de la “prèdica” intel·lectual). Però si en aquest darrer punt les coses no han canviat gaire de Kant als nostres dies, el plantejament que hem de fer avui de la qüestió sí que ha experimentat alguns canvis. D'entrada, el control de “l'ús privat de la raó” no va avui exclusivament a càrrec de l'estat, sinó del segment de la societat civil que coincideix amb allò que els economistes clàssics en deien *civil society* i que caldria traduir per societat mercantil (la que sufraga, i per això la pot controlar, *la cultura de l'esfera privada* de què parlàvem suara), si bé, *en contrapartida*, hauríem d'advertir que la societat civil ja no es redueix a la societat mercantil i que dins hi caben algunes altres instàncies, perquè “societat civil” ho són així mateix, per exemple, els “nous moviments socials” i els individus que els integren, cosa que fa pensar en la possibilitat d'entendre l'ús públic de la raó –més enllà de l'usdefruit obtingut pels intel·lectuals *sensu stricto*– a *tota persona culta*. (Fins a quin punt és possible aquesta “democratització de la cultura”, defugint tant els perills de la privatització mercantil com els de l'estatització abusiva de la cultura mateix, és precisament el gran repte que avui té plantejat la cultura de *l'esfera pública*.)

Però la qüestió decisiva, al meu entendre, és com cal articular a aquest efecte veritat, justícia i racionalitat. Contràriament al que sosté una bona part del pensament contemporani, la missió de l'intel·lectual no consisteix principalment, i menys encara en exclusivitat, a coadjuvar a la formació d'un *consens* de la ciutadania sobre què cal tenir per *vertader* o *just*. Fora dels fonamentalistes persuadits de tenir la darrera paraula en aquestes matèries, per ningú més serien sempre possibles uns consensos tals; més encara, ni tan sols són necessaris en societats complexament multiculturals com tendeixen a ser-ho les nostres, en les quals n'hi ha prou amb un acord raonable sobre la tolerància d'un desacord raonable sobre *creences* i *conviccions*. Potser fóra, doncs, més urgent la contribució dels intel·lectuals a promoure el *dissens* de les minories que no aconseguen de veure reconeguts els drets individuals pel consens de torn, ni que sigui majoritari, la legitimitat del qual quedaria, per tant, en entredit fos quin fos el marge de legalitat que el pogués avalar.

Fa un moment em feia ressò de la literatura que presagia la “mort de l'intel·lectual”. El que

és jo no excloc que es tracti d'un esdeveniment inevitable. Però no voldria pas acabar sense demanar-me què caldria fer, en aquest cas, per mirar que tingui “una mort digna”.

En una ona que no té gaire res a veure, fora d'això, amb aquesta literatura, Aranguren ha cridat amb insistència l'atenció sobre la desaparició de l'intel·lectual capdavanter que gaudia de reconeguda autoritat moral entre els seus coetanis: avui ja no resten, acostuma a dir, intel·lectuals d'aquesta talla, com ho va ser al seu dia un Bertrand Russell o, a l'estat espanyol, un Unamuno o un Ortega (en realitat, alguns en queden, com ara Noam Chomsky, per exemple, o Aranguren mateix, per molt que s'exclouï modestament de la nòmina).

Però potser es tracta, com diu, d'una mena en extinció. Ara bé, deplorant com deploro que desaparegui una mena com aquesta, crec que caldria fer atenció a un altre suggeriment arangurenianà segons el qual aquests espècimens tendeixen avui a veure's substituïts per una llei d'“intel·lectual col·lectiu”, constituït per tots els qui d'una manera anònima, però activa i no passiva, contribueixen a vitalitzar l'opinió pública de països com el nostre, això és, països amb un sistema democràtic poc o molt consolidat però –com tots els coneguts fins avui– encara insuficientment participatiu. Prosseguint en aquesta direcció, caldria dir que és desitjable que en aquests països, i tant de debò que algun dia en tots, els intel·lectuals –entesos com “els qui presten la seva veu als qui no en tenen”– deixin de ser imprescindible, però no pas perquè el silenci sembli preferible a la protesta per la indignitat moral d'un món que és lluny –a desgrat de tots els qui diuen el contrari– de ser el millor de tots els possibles, sinó perquè tots els individus tinguin veu per a expressar la seva indignació i protestar. Des d'un punt de vista ètic, una altra manera de dir això mateix seria de dir que l'ètica no és primordialment un afer d'intel·lectuals, sinó –com el vell Kant sabia prou bé– un afer que concerneix, o que hauria de concernir, “el comú dels mortals”; en què tots ells, doncs, han de prendre la paraula.

Inspirat remotament en la idea kantiana d'un ús públic de la raó, John Rawls acaba de proposar *la idea d'una raó pública*; idea que, segons ell, pertanyeria al patrimoni del “liberalisme polític”. Crec que caldria fer un pas més, mirant de fer veure que la culminació d'aquest liberalisme –i, conseqüentment, el seu legítim hereu– no és sinó el *llibertarisme* (un “llibertarisme” el model del qual no sigui,

ESTANÇA DE LA SIGNATURA / RAFAEL

ESTANÇA DE LA SIGNATURA / RAFAEL

òbviament, el *libertarianism* anglo-saxó, que no passa de ser ultraliberalisme o liberalisme "ultra", sinó el *libertairisme* europeu, sinònim per a molts d'"anarquisme"). La figura de l'intel·lectual, des del sofista grec als nostres dies, ha tingut històricament la seva condició de possibilitat en la *divisió del treball*, treball intel·lectual, i doncs lliure, per a alguns i treball manual i sovint servil per a la majoria. I encara que és dubtós que la "divisió del treball" hagi de desaparèixer de les nostres societats industrials avançades o ja postindustrials, allò a què caldria si més no aspirar és que la dita divisió no ja s'origini en la desigualtat social, desigualtat que converteix la llibertat en l'injust privilegi d'uns quants.

(Per això, si algú em demanava què entenc per "llibertarisme", contestaria amb la millor definició que conec de l'*anarquisme*, entès al seu torn no pas com un moviment de masses,

que ja no ho és ni té l'aire –tot i que no se sap mai– de tornar-ho a ser, sinó com una ideologia que d'una manera difusa, però efectiva, amara encara el bo i millor de les restants ideologies polítiques supervivents. Val a dir, l'anarquisme com "una crítica *liberal* del socialisme i una crítica *socialista* del liberalisme". Aquesta és la crítica que van intentar de fer –i si hem de dir la veritat no pas sense un cert èxit– els *dissidents* que reclamaven llibertat sota el "socialisme real", i que hauria de ser la que avui emprenguessin, i de pressa, tots els qui reclamen igualtat sota el "capitalisme real".)

La dissidència, ja ho he dit, no és, ni hauria de ser-ho, necessàriament reservada als intel·lectuals, però en la mesura que n'hi continuï havent i que assumeixin com a pròpia la tasca d'exercir i de fomentar la intel·lectualitat, segur que tindran feina assegurada per una bona estona.

Javier Muguerza

Els intel·lectuals en la nova cultura

L'intel·lectual substitueix la religió i la filosofia en el seu origen. Ara, segons Jordi Berrio, són els mitjans de comunicació els que substueixen l'intel·lectual tot forjant una nova cultura.

Existeix un estat d'opinió estès, no sols entre el comú de la gent, sinó també entre els qui mantenen una certa visió crítica del que succeeix al seu voltant, segons el qual ja no hi hauria grans figures intel·lectuals del nivell i del prestigi de les d'abans.

Es pot dir que els joves ja no les han assolides, aquestes grans figures, i que els menys joves han conegut les darreres. Ens referim a personatges amb prestigi guanyat en els camps de l'art, de la ciència o de la filosofia que alçaven la veu per adreçar-la al conjunt de la societat sobre temes generals que no tenien a veure directament amb la seva especialitat personal. Efectivament, els grans artistes, científics o filòsofs, opinaven sobre qüestions morals o polítiques de gran transcendència amb la finalitat de cridar l'atenció de la ciutadania.

Ja no hi ha aquells homes –parafraçant Sar-

Jordi Berrio. Professor de la Universitat Autònoma de Barcelona des del 1977 a la Facultat de Ciències de la Comunicació, s'hi doctorà en filosofia al 1981. Treballa

en sociologia de la comunicació, especialment en sociologia de la cultura i de l'opinió pública, qüestions sobre les quals ha publicat alguns llibres i articles.

tre– que es ficaven allà on ningú no els demanava. On són els Émile Zola, Bertrand Russell, Albert Einstein, Pau Casals? Qui enlairarà la seva veu i provocarà un debat generalitzat sobre un complot estatal que inculpava un oficial francès innocent d'origen jueu? Qui crearà, com va fer el filòsof britànic, un tribunal per condemnar els crims contra la humanitat? Quin científic podem tragar ara que ens avisi del perill que representa l'assumpció de la ciència pel Sistema? On anirem a cercar, nosaltres, els ciutadans d'aquest racó de la Mediterrània, un altre gran artista admirat per tothom el qual, treballant en pro de les nostres llibertats, defensà la llibertat en general?

Si realment hi ha als nostres dies una manca de figures d'alt nivell que gaudeixin d'una gran presència social, i sembla que és així, les preguntes que se'ns presenten, d'una manera im-